

КОРЕКЦІЯ ВАЖКОВИХОВУВАНOSTІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

УДК 376.5. 7.07

О. В. Сорока

У “Концепції превентивного виховання дітей і молоді”, яка затверджена Президією АПН України, наголошується, що превентивна робота повинна проводитися з усіма дітьми, починаючи від дошкільного віку, з метою попередження відхилень у поведінці, особливо з тими, хто перебуває у несприятливих умовах виховання і вже характеризується негативною поведінкою, а також з тими, хто став на шлях асоціальної та протиправної поведінки [7].

Дослідження проблеми девіантної поведінки в Україні здійснюються такими вченими, як: М. Бурмака, Н. Максимова, В. Оржеховська, Л. Пилипенко, М. Синьов, Т. Титаренко, М. Фіцула та ін. Однак, результати наукових пошуків не охоплюють усі категорії молодих людей з девіантною поведінкою. Наприклад, майже відсутні наукові дослідження щодо девіантної поведінки учнів інтернатних закладів і, зокрема, молодших школярів, хоча питання виховання школярів в інтернатних закладах знайшли своє відображення в працях Л. Кузьменко, Н. Лисенко, Б. Ступарика, І. Трубавіної.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти проблеми важковиховуваності у молодших школярів – вихованців інтернатних засобів і запропонувати шляхи корекції цього явища засобами арт-терапії.

Варто враховувати той факт, що діти, які виховуються в інтернатних закладах, мають певну специфіку, що не може бути визначена за чіткими критеріями норми та патології.

Існуюча сьогодні практика профілактично-корекційної діяльності ґрунтується переважно на адміністративно-авторитарних підходах до дитини як

до об'єкта виховання і спрямована більше на подолання негативних явищ, корекцію відхилень у поведінці, ніж на їх профілактику.

Термін “важковиховуваність” вживається в психолого-педагогічній літературі вже понад сто років. Однак, на сьогоднішній день серед учених немає єдності в його тлумаченні.

Поняття “важковиховуваний” науковці починають тлумачити як у вузькому (педагогічно занедбані підлітки), так і в широкому (педагогічно та соціально занедбані неповнолітні, “проблемні підлітки”) розумінні цього поняття. Зокрема, П. Блонський поняття “важкий” школяр розглядав через ставлення до нього вчителя, якому важко з ним займатися. Важкі школярі з високим розумовим потенціалом характеризуються відсутністю звички трудитися, невмінням доводити справи до кінця. Усі ці якості є результатом неправильного виховання [3].

В. Кащенко, Г. Мурашев вивчаючи важковиховуваність, підкреслювали, що відсутність правильного виховання породжувала певні відхилення в розвитку дитини. Вони виокремили три типи дітей: кинуті батьками напризволяще, травмовані соціальним середовищем – нервові діти; погано підготовлені до школи, не привчені до самостійної роботи, але з нормальним інтелектом – педагогічно занедбані; діти, які мають батьків, але живуть у важкому соціальному середовищі, де є постійна можливість для одержання фізичної травми – “бездоглядні діти” [5].

Значний внесок у вирішення проблем важковиховуваності підлітків зробив видатний педагог-вихователь А. Макаренко. Він вважав, що ніяких особливих правопорушників немає – є люди, які потрапили у важке становище. Педагог відзначав, що в роботі з важкими дітьми основною є проблема взаємин дитини з оточуючими людьми. Тому для кожного педагога надзвичайно важливим є те, що в процесі виховання слід подолати неправильно сформовані відносини між особистістю та колективом [10].

В. Сухомлинський наголошував, що “важкі” діти – це широке і неоднорідне поняття, що включає:

- дітей, які відчують ускладнення у засвоєнні програмного матеріалу;
- дітей, які є “важкими” у моральному розумінні, але тямущими, здібними, з розвиненою пам’яттю;
- дітей, які з раннього віку знаходяться в атмосфері, де панує грубість, що позначається на формуванні моральних якостей особистості;
- дітей, які не володіють своїми бажаннями, що перетворюються на примхи;
- дітей із відставанням в інтелектуальному розвитку [11].

Ми будемо розглядати важковиховуваність як одну з форм девіантної поведінки, як окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві нормам та виявляються через неадаптивність, порушення процесу самоактуалізації, зниження морального й етичного контролю за власною поведінкою.

Характеризуючи вихованців інтернатних закладів, слід зазначити, що відхилення у формуванні особистості виникають здебільшого не в процесі їх перебування в школі-інтернаті. Унаслідок недоліків у виховній роботі, відсутності чіткої, цілісної системи превентивного виховання ці відхилення поглиблюються, відбувається процес подальшої соціальної деформації особистості.

Окрім цього, значна частина вихованців інтернатних закладів – це в минулому так звані “діти вулиці”. Своє дитинство вони провели “на вулиці”, жебракуючи або виконуючи час від часу якусь роботу. Серед “вуличних” дітей – понад 50% молодших школярів, іноді зустрічаються діти, яким виповнилось лише 5–6 років.

Особливу групу серед важковиховуваних молодших школярів інтернатних закладів становлять діти, які втратили батьків або інших близьких родичів. Для цієї категорії дітей характерними є значні переживання, різні форми емоційних розладів, таких як тривожність, гнів, агресивність, депресія.

Дослідження важковиховуваності молодших школярів проводилося нами на базі Тернопільського обласного притулку для неповнолітніх (32 особи – учні 3–4 класів). Для цього ми використовували методику, запропоновану

Н. В. Квітковською, що надає можливість визначити стадії важковиховуваності дитини. Результати подано в табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл молодших школярів – вихованців притулку для неповнолітніх на стадії важковиховуваності (на констатуючому етапі експерименту)

Стадії важковиховуваності	Абс.	%
Початкова	4	12,5
Середня	15	46,9
Глибока	9	28,1
Загалом	32	100

З даних табл. 1 бачимо, що приблизно 50% дітей знаходяться на середній стадії важковиховуваності, про що свідчить низька самооцінка, зневажливе ставлення до своїх однолітків, погане ставлення до навчальної та трудової діяльності, погана дисципліна у притулку. Приємно відзначити, що у 4-х дітей (12,5%) не було визначено ніякої стадії важковиховуваності.

Одним із нових підходів у питанні корекції важковиховуваності молодших школярів, які навчаються у інтернатних закладах, може бути інтеграція до виховного простору технології арт-терапії.

Згідно з психотерапевтичною енциклопедією, арт-терапія передбачає використання мистецтва як терапевтичного чинника [12, с. 34–35].

О. Медведєва, Л. Комісарова, Т. Добровольська розглядають арт-терапію досить широко і відносять до цього поняття такі самостійні психотерапевтичні напрямки, як бібліотерапія, імаготерапія, кінезітерапія, музикотерапія, психодрама тощо [1].

До теперішнього часу склалися три самостійні напрямки арт-терапії: педагогічний, психотерапевтичний (медичний), соціальний (терапія зайнятістю). Об'єднує зазначені напрямки використання художньої творчості як лікувального, відволікаючого або гармонізуючого чинника [9, с. 88]. Ми пропонуємо використовувати педагогічний напрямок арт-терапії.

Словосполучення “арт-терапія” у педагогічній інтерпретації розуміється як турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров’я особистості, групи, колективу засобами художньої діяльності (спонтанний малюнок у поєднанні з іншими видами творчості) [9, с. 25].

Призначення арт-терапії, стверджує В. Беккер-Глош, полягає не в тому, щоб виявляти психічні недоліки або порушення. Навпаки, вона звернена до сильних сторін особистості, а також має дивовижну властивість внутрішньої підтримки та відновлення цілісності людини [2, с. 48].

Технологія терапевтичного малювання надає можливість створити особливі, відмінні від звичайного учнівського життя умови, в яких найбільшою мірою виявляється індивідуальність особистості кожного, отримується позитивний досвід соціальної взаємодії, розвиваються цінні вміння слухати і розуміти інших, співчувати та співпереживати, щиро допомагати один одному, знаходити конструктивні способи подолання труднощів і конфліктів, приймати відповідальні рішення [9, с. 6].

Серед позитивних феноменів, зафіксованих як зарубіжними, так і вітчизняними фахівцями, Л. Лебедева визначає науково аргументовані та найбільш значущі, а саме, арт-терапію, яка:

- створює позитивний емоційний настрій у групі;
- полегшує процес комунікації з однолітками, вчителем, іншими дорослими;
- передбачає спільну участь у художній діяльності, що сприяє створенню відносин взаємного прийняття й емпатії;
- надає змогу звернутися до тих реальних проблем або фантазій, які з яких-небудь причин складно обговорювати вербально;
- надає можливість на символічному рівні експериментувати з найрізноманітнішими відчуттями, досліджувати та виражати їх у соціально прийнятній формі, оскільки робота над малюнками, картинами, скульптурами – безпечний спосіб розрядки руйнівних і саморуйнівних тенденцій (К. Рудестам);

- надає змогу опрацювати думки й емоції, які людина звикла пригнічувати, а також трансформувати їх у позитивний бік;
- розвиває відчуття внутрішнього контролю;
- створює умови для експериментування з кінестетичними та зоровими відчуттями, стимулює розвиток сенсомоторних умінь і, у цілому, правої півкулі головного мозку, що відповідає за інтуїцію й орієнтацію в просторі;
- сприяє творчому самовираженню, розвитку уяви, естетичного досвіду, практичних навичок образотворчої діяльності, художніх здібностей у цілому;
- підвищує адаптаційні можливості людини до повсякденного життя та школи;
- знижує втому, негативні емоційні стани і вияви, пов'язані з навчанням;
- є ефективною при корекції різних відхилень та розладів особистості;
- опирається на здоровий потенціал особистості, внутрішні механізми саморегуляції і зцілення;
- надає можливість вибудовувати відносини з дитиною на основі любові та взаємної прихильності і тим самим компенсувати їх можливу відсутність у сім'ї [9].

Саме тому в якості інших видів творчості ми пропонуємо у роботі з важковиховуваними молодшими школярами – вихованцями інтернатних закладів використовувати арт-терапію у поєднанні з ігровою та казкотерапією.

При всьому різноманітті різних технік ігрової терапії існують деякі загальні особливості дитячої психіки, які роблять використання ігрових методів найбільш корисним для роботи з дітьми. Одна з цих особливостей полягає в тому, що дітям у багатьох випадках складно словесно описати свої переживання. Невербальна експресія з використанням різноманітних предметів ігрової діяльності, а також конструктивних і пластичних матеріалів для них є найбільш природною. Крім того, діти більш спонтанні та менш здатні до рефлексії своїх почуттів і дій, ніж дорослі. Їх переживання виявляються в ігровій діяльності безпосередніше, не проходячи “цензуру” свідомості [8, с. 19].

Мислення дитини є більш образним та конкретним, ніж мислення дорослого, тому вона використовує гру, малювання і маніпуляцію з різними матеріалами як спосіб осмислення дійсності. Слід урахувати жвавість та багатство дитячої фантазії. Важливою є і рольова пластичність дитини, її природна схильність до ігор. Усе це можна використовувати, створюючи в психотерапевтичному кабінеті особливу атмосферу гри та творчості і підбираючи разом із дітьми відповідні сюжети та вправи як основу для індивідуальної і групової роботи [8, с. 19].

Важливим є і те, що образотворчі та конструктивні матеріали, а також предмети ігрової діяльності часто виявляються для дитини важливішими “партнерами” комунікації, ніж терапевт. Дитина виявляє стосовно них більш характерні для себе та пов’язані зі своїм досвідом способи роботи і відповідні емоційні реакції. Така дитяча особливість давно була помічена психотерапевтами і використовувалася при розробці різних технік, які надають можливість налагодити контакт із дитиною за допомогою предметів та матеріалів ігрової діяльності [8, с. 20].

У контексті нашої проблеми використання арт-терапії в умовах Тернопільського обласного притулку для неповнолітніх особливої актуальності набуває при роботі з важковиховуваними дітьми. Тому, урахувуючи специфічність використання цього методу, доцільно визначати його як арт-педагогічний метод, який найкраще використовувати в навчально-пізнавальній діяльності на заняттях або святах інтегрованого типу.

Арт-педагогічні методи є одночасно реабілітаційними і креативно-терапевтичними засобами та заходами психо-фізичної гармонізації розвитку дитини, оскільки охоплюють різноманітні види мистецької діяльності, що мають корекційний вплив. Використання нестандартних форм засвоєння нового матеріалу, систематизованого в тематичні заходи або ігрові комплексні заняття, спрямовано на творчо-пошукову співпрацю учителів і дітей, корекцію важковиховуваності.

Отже, ураховуючи психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, нами було проведено комплекс корекційних арт-терапевтичних занять, мета яких полягала у зниженні рівня важковиховуваності у дітей початкової школи. Заняття проводилися у жовтні та грудні 2010 року (12 занять).

Мета корекційної програми “Кольори життя” – корекція важковиховуваності молодших школярів, реконструкція повноцінних контактів дитини з оточуючими, гармонізація образу “Я” дитини і самооцінки.

Завдання: сформувати соціальну позицію й адекватну самооцінку, вміння самостійно вирішувати проблеми; розвинути позитивну соціальну активність, соціальні емоції, комунікативні навички; зменшити вияви агресії та тривожності.

У запропонованій корекційній програмі використовувались такі методи і техніки:

- арт-терапія (завдання можуть бути предметно-тематичними (“Моє улюблене заняття”, “Мій найгарніший вчинок”) та образно-тематичними: зображення на малюнку абстрактних понять (у вигляді уявних дитячих образів – таких, як “Щастя”, “Добро”), а також емоційних станів і відчуттів (“Радість”, “Гнів”, “Образа”));

- казкотерапія (використання терапевтичних авторських казок Т. Зінкевич-Євстігнеєвої) [4];

- рольові ігри;

- психогімнастика М. Чистякової (застосування етюдів, вправ, ігор, спрямованих на розвиток та корекцію різних сторін психіки дитини (як її пізнавальної, так і емоційно-особової сфери)) [13].

Перші заняття корекційної програми було спрямовано на подолання скованості і напруженості учасників, згуртованості, налаштування на цей вид роботи, зняття “психологічного захисту”. У результаті проєкції певних вправ було діагностовано наявність проблем та їх причини. Під час занять молодші школярі вчилися самодіагностиці, що надавало їм можливість усвідомити свою поведінку, набути нові поведінкові навички, способи оптимальної взаємодії з

іншими людьми, у результаті чого було закріплено соціально прийнятні норми поведінки.

Молодші школярі навчилися розуміти й оцінювати інших людей, самих себе, свою групу. Під час арт-терапевтичних занять вони набули навичок рефлексії та саморегуляції.

Уже з другого заняття діти активно включалися до роботи, з інтересом виконували завдання, виявляли бажання працювати, перестали прогулювати уроки, знизилась конфліктність серед ровесників.

Для діагностичних цілей на початку і після завершення програми нами було використано методику, розроблену Н. В. Квітковською, що надає змогу визначити стадії важковихованості дитини. Результати подано в табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл молодших школярів – вихованців притулку для неповнолітніх на стадії важковихованості (до і після проведення експерименту)

Стадії важковихованості	До проведення корекційної програми (абс./ %)	Після проведення корекційної програми (абс./ %)
Початкова	4/ 12,5	9/28,1
Середня	15/ 46,9	7/21,9
Глибока	9/ 28,1	4/ 12,5
Загалом	32/ 100	

Результати свідчать про суттєве зменшення рівнів важковихованості серед учнів молодшого шкільного віку. Так, у 8 дітей (25%) після проведення корекційної програми не було виявлено навіть початкової стадії важковихованості. Нагадуємо, що на початку проведення експерименту чотири дитини не були віднесені ні до якої стадії важковихованості (у них були в наявності від 1-го до 3-х негативних показників). Суттєву кількість дітей було переведено від середньої до початкової стадії важковихованості, що свідчить про успішність реалізації запропонованої корекційної програми.

Отже, реалізація арт-терапевтичної програми надала можливість зменшити рівень важковиховуваності вихованців Тернопільського обласного притулку для неповнолітніх, вияву більшої зрілості та життєстійкості на когнітивному, емоційно-вольовому і поведінковому рівнях.

Отже, використовуючи методи арт-терапії, нам вдалося довести результативність корекції важковиховуваності у дітей молодшого шкільного віку – вихованців інтернатних закладів. На наш погляд, потребує подальшої розробки та дослідження проблема використання арт-терапії у профілактичній і корекційній роботі з “важкими” підлітками.

Список використаної літератури

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании : учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Медведева, И. Ю. Левченко, Т. А. Добровольская. – М. : Издат. центр “Академия”, 2001. – 248 с.

2. Беккер-Глош, В. Арт-терапия в Аликсеанеровской психиатрической больнице Мюнстера / В. Беккер-Глош, С. Бюлов // Исцеляющее искусство: журнал арт-терапии. – 1999. – №1. – С. 42–58.

3. Блонский, П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / П. П. Блонский ; сост. М. Г. Данильченко, А. А. Никольская. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 304 с.

4. Зинкевич-Евстигнеева, Т. Д. Путь к Волшебству. Теория и практика сказкотерапии / Татьяна Зинкевич-Евстигнеева. – СПб., 1998. – 197 с.

5. Кащенко, В. П. Исключительные дети: Дети нервные, трудные и отстающие, их изучение и воспитание / В. П. Кащенко, Г. В. Мурашев. – М., 1929. – 125 с.

6. Кащенко, В. П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков : книга для учителя / Всеволод Петрович Кащенко. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1994. – 223 с.

7. Концепція превентивного виховання дітей і молоді : затв. Президією АПН України, 25 лют. 1998 р. №1-7/3-21 // Учитель. – 2000. – №1/3. – С. 6–11.

8. Кэдьусон, Х. Практикум по игровой психотерапии / Х. Кэдьусон, Ч. Шефер. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.

9. Лебедева, Л. Д. Педагогические основы арт-терапии в образовании учителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Лебедева Людмила Дмитриевна. – М. : РГБ, 2003. – 386 с.

10. Макаренко, А. С. О воспитании / А. С. Макаренко ; сост. и автор вст. статьи В. С. Хелесмендик. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.

11. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учеб.-воспитат. работы в сел. сред. шк. / Василий Александрович Сухомлинский ; авт. предисл. В. Н. Столетов. – М. : Просвещение, 1979. – 444 с.

12. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. – СПб. : Питер, 1999. – 752 с.

13. Чистякова, М. И. Психогимнастика /М. И. Чистякова ; под ред. М. И. Буянова. – 2-е изд. – М. : Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 160 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Полюк В. С.